

Bülbül, M. (2020). Rola paşgira partîsîp di çêkirina raweyên ragihandinê, dananî û mercî da. *Folklor û Ziman*, 1(1), 110-126.

Wergirtin/received: 5/02/2020

Qebûlkirin/accepted: 03/04/2020

ORCID: 0000-0002-1833-3757

ROLA PAŞGIRA PARTÎSÎP DI ÇÊKIRINA RAWEYÊN RAGIHANDINÊ, DANANÎ Û MERCÎ DA

Mikail Bülbül*

Kurte

Paşgira partîsîp di kurmancîyê da, ne tenê formên nominal yê rengdêrî çêdikin, lê di avakirina hin raweyên ragihandinê, dananî û mercî da jî dihê bikaranîn. Ev xebat, li ser bikaranîna paşgirên partîsîp “-î” û “-î”yê disekine ku di dema borî ya temam, borîya dûr, dahatîya temam û borîyên raweya dananî û mercî da dihên bikaranîn. Di gelek xebatên rêzimanî da ev paşgir wekî paşgirên partîsîp nehatine hesabandin û binavkirin û bi vê ve girêdayî jî formulasyona çêkirina van raweyan, rast nehatîye nirxandin.

Di gotarê da, rola bikaranîna van paşgiran ya di çêkirina raweyên ragihandinê û dananî û mercî da hatîye nirxandin û di çarçoveya rêzimana formel da, formulekirina wan jî nû ve hatîye kirin.

Bêjeyên sereke: Rêzimana kurmancî, paşgirên partîsîp, morfolojîya lêkerî, rawe, rêzimana formel

THE ROLE OF PARTICIPLE SUFFIX IN THE CONSTRUCTING OF INDICATIVE, SUBJUNCTIVE AND CONDITIONAL MOODS

Abstract

The participle suffixes in Kurmanji is not only limited to form nominal adjectives but it is also used to construct some of indicative, subjunctive and conditional moods. This study deals with the participle suffixes of “-î” “û” and “-î” which are used in the tenses as present perfect, past perfect, future perfect and past form of subjunctive and conditional moods. In many grammatical studies these suffixes are not clearly seen and identified as participle suffixes and for that reason the formulations of their formation are not evaluated rightly.

In this article, the role of these suffixes in the formation of the indicative, subjunctive and conditional moods is discussed and in the frame of formal grammar their formulation is reconstructed.

Keywords: Kurmanji grammar, verbal morphology, participle suffixes, mood, formal grammar

* Dr, Weqfa Mezopotamyayê. Dîyarbekir/Tirkîye. E-mail: mikailbilbil@hotmail.com

Destpêk

Armanca vê gotarê ew e ku rola paşgirên partîsîp “-î” û “-î”yê ku di çêkirina raweyên ragihandinê, dananî û mercî da dihên bikaranîn, eşkere û analiz bike û di çarçoveya rêzimana formel anku normatîf da hinek pêşniyazan bike. Di gelek pirtûkên rêzimanê da (bi taybetî yên ku li bakurê welatî çap bûne) rola van paşgirên partîsîp baş nehatîye nirxandin û bi vê yekê ve girêdayî, mimkun e formulekirina wan dem û raweyan bi problem be. Ev raweyên navborî ku paşgirên partîsîp “-î” û “-î” di wan da dihên bikaranîn ev in:

1. Raweyên Ragihandinê (Indicative)

- a. Dema borî ya temam (present perfect tense)
- b. Dema borî ya dût (past perfect tense)
- c. Dema dahatî ya temam (future perfect tense)

2. Raweyên Dananî (Subjunctive) û Mercî (Conditional)

- a. Raweyên dananî yên borî (past subjunctives)
- b. Raweyên mercî yên borî (past conditionals)

Ji bo ku mijar baş bihê famkirin em pêşî bi awayekî giştî li mijara partîsîpan binêrin dê baştir be. Herçend mijara me, bikaranîna formên partîsîp ya di kişandina (conjugation) lêkeran da ye, lê em pêşî qala formên partîsîp ku wekî rengdêr dihên bikaranîn û awayê bidestxistina wan bikin, dê mijar zelaltir bibe.

Formên peyvan ku ji lêkeran dariştî ne û wekî rengdêr dihên bikaranîn, partîsîp in (Crystal, 2008, r. 351). Di kurmancîyê da, dema piştî qurmên lêkeran yên borî, paşgira “-î”yê zêde dibe, forma partîsîp bi dest dikeve. Loma “-î” paşgira partîsîp e. Ji ber ku dihê ser qurmê borî yê lêkeran jî, ew lêker dibin partîsîpa borî (past participle). Li gor dengê dawî yê qurmê dema borî yê lêkerê eger em mînakan bidin dê baştir bibe. Dema ku lêker bi dengê nedengdêr biqede, paşgira partîsîp “î” rasterast diçe ser qurmê borî:

forma partîsîp + qurmê borî yê lêkerê + paşgira partîsîp

kelandî (keland + -î : qurmê borî yê lêkerê + paşgira partîsîp -î)

ketî (ket + -î : qurmê borî yê lêkerê + paşgira partîsîp î)

hatî (hat + -î : qurmê borî yê lêkerê + paşgira partîsîp î)

Dema ku qurmê borî yê lêkerê bi dengê “î”yê biqede, hewce nake dîsa “î” bihê bikaranîn û qurmê borî bî vî awayê xwe, wekî partîsîp dihê bikaranîn. Mînak:

lêker	partîsîp	
pirsîn	pirsî	(kesê pirsî)
kenîn	kenî	(keçîka kenî)
fîrîn	fîrî	(çûka firî)

Eger lêker bi dengdêreka ne bi “î”yê biqede, wê demê paşgira partîsîp dîsa dihê bikaranîn:

lêker	partîsîp	
kolan	kola + (y)î	(erdê kolayî)
gerîyan	gerîya + (y)î	(mîrovê gerîyayî)
bûn	bû + (y)î	(tiştên bûyî)

Herçend mijara me ne bikaranîna bi vî awayî ye, lê rola partîsîpan ya di çêkirina raweyan da be, zanîna formên bi vî awayî jî giring e. Di vî awayê formên partîsîp da, wekî me di van mînakên da jî dît, paşgira partîsîp hertim bi awayê “-î”yê dihê bikaranîn û nahê guhertin. Lê wekî niha em dê bibînin heman paşgira “-î”yê dema ku di çêkirina deman da dihê bikaranîn di hin rewşan da wekî xwe dimîne û di hin rewşan da dibe “-î”. Wekî mînak dema ku di dema borî ya temam da em dibêjin “ez ketime” em ji “-î”yê sûdê werdigirin, lê dema em dibêjin “tu hatîye” em ji paşgira partîsîp “-î”yê sûdê werdigin.

Bikaranîna vê paşgira “-î”yê bala hin zimannasan jî kişandîye lê wan ew bi giranî wekî partîsîp nehesibandîye. Wiha xuya ye cara pêşî di xebata Bedir Xan û Lescotî (2004, r. 9) da ev “-î” wekî paşgira partîsîp hatîye qebûlîkirin. Lê li gor Bedir Xan û Lescotî, tenê di dema borîya dûr da, dihê bikaranîn. Balkêş e ku Bedir Xan û Lescotî rola partîsîpan di vê demê da dîtîye lê di dema borîya temam da nedîtîye. Qanatê Kurdo (2013) jî behsa heman “-î”yê dike û dîyar dike ku îhtîmal e ku “-î”ya partîsîp kurt bûye û bûye “-i” (r. 187). Dîsa Thackston (2006) dema ku borîya dûr formule dike, bêyî ku nav lê bike miameleya paşgîreka serbixwe (hat + i + bû) pê dike (r. 55-56). Wiha dihê famkirin ku hem Kurdo hem jî Thackston di tesîra xebata Bedir Xan û Lescotî da mane û ne tesadufî ye ku wan jî behsa rola “î”yê di çêkirina borîya dûr da kirîye.

Niha, em dê hem lê binêrin ku xebatên heyî çî dibêjin hem jî li gor boçûna xwe formulekirina raweyan û rola paşgîrên partîsîp, bibêjin. Pêşî em ji raweyên ragihandinê dest pê bikin ku paşgîrên partîsîp “-i” û “-î” di sê demên ragihandinê da dihên bikaranîn:

1. Bikaranîna Paşgirên Partîsîp Di Raweyên Ragihandinê da

Paşgirên partîsîp “-î” û “-î” di dema borî ya temam, dema borî ya dûr û dema borî ya dahatî da dihên bikaranîn. Niha em yek bi yek li ser wan bisekinin

1.1. Dema Borî ya Temam (Present Perfect tense)

Di gelek pirtukên rêzimanê da formulekirina morfolojîk ya dema borî ya temam kêr zêde wekî hev e. Em wekî mînak dikarin behsa çendan ji wan bikin.

Dema em li xebata Bedir Xan û Lescotî dinêrin, em dibînin ku wan di xebata xwe da dîyar kirîye ku dema borî ya temam, li ser qurmê borî yê lêkeran çêdibe ku ji bo kesên 1y, 2y, 3y û 1p, 2p, 3p¹ divê ev paşgirên jêrîn bihên zêdekirin (r. 137).

1y: -ime

2y: -iye

3y: -iye

1p, 2p, 3p: ine

Ew jî mînakan bi lêkera “ketin”ê didin û bi vî awayê rêz dikin (Bedir Xan û Lescotî, hb, r. 137):

Ez ketime

Tu ketiye²

Ew ketiye

Em/hon/ew ketine

Dema em li pirtûka Tanî (2015) dinêrin, em dibînin ku wî jî wekî Bedir Xan û Lescotî dîyar kirîye ku dema borî ya temam bi gireya “e”yê çêdibe û eger piştî nedengdêrekê be, ew dibe “-iye” (r. 278). Ew mînaka “ketiye” dide ku “-iye”ya lêkera “ketiye”yê wekî paşgira dema borî ya temam dihesibîne. Li gor mentîqa wî ji ber ku gireya bingehîn “e”ye, eger em lêkera “ketin”ê li gor kesan bikişînin dê wiha be:

1 Ji bo cihnavên kesî ev kurtkirin hatine bikaranîn: 1p ji bo kesê yekem û pirhejmar, 1y ji bo kesê yekem û yekhejmar, 2p ji bo kesê duyem û pirhejmar, 2y ji bo kesê duyem û yekhejmar, 3p ji bo kesê sêyem û pirhejmar, 3y ji bo kesê sêyem û yekhejmar.

2 Di vê xebatê da ku ji orjînalê wê ya fransîzî hatîye wergerandin, *ketiye* bi awayê *ketiyî* hatîye nivîsîn. Xuya ye di wergerandinê da şaşî hatîye kirin. Loma me li gor orjînalê pirtûkê ya fransîzî forma *ketiye* nivîsî. Ji bo orjînalê xebatê binêre: Bedir Khan, E.D. & Roger, L. (1970). *Grammaire Kurde (Dialecte kurmandji)*, Librairie Paris: D'amérique et D'orient. r. 137

Ji bo kesê 1y

ketime: ji sê beşan pêk dihê

(qurmê dema borî *ket* + gireya kesê 1y *im* + paşgira borîya temam *e*)

Ji bo kesê 2y

ketiye: ji du beşan pêk dihê

(qurmê dema borî *ket* + paşgira borîya temam *iye*)

Ji bo kesê 3y

ketiye: ji du beşan pêk dihê (qurmê dema borî *ket* + paşgira borîya temam *iye*)

Ji bo kesê 1p, 2p,3p

ketine: ji sê beşan pêk dihê (qurmê dema borî *ket* + gireya kesên 1p, 2p,3p *in* + paşgira borîya temam *e*)

Li gor Baranî (2018) dema borî ya temam bi zêdekirina gireya “y(e)”yê, li qurmê dema borî çêdibe (r. 147). Yanî ew jî difikire ku bi “e”yê çêdibe. Ew dibêje ji bo 3y “î”ya *alîkar* berî “y(e)”yê dihê û forma “-iye”yê derdikeve holê. Li gor mentîqa wî eger em lêkera “ketin”ê li gor kesan bikişînin dê wiha be:

Ji bo kesê 1y

ketime: ji sê beşan pêk dihê (qurmê dema borî *ket* + gireya kesê 1y *im* + paşgira borîya temam *e*)

Ji bo kesê 2y

ketiye: ji sê beşan pêk dihê (qurmê dema borî *ket* + “î”ya paşgira kesî + paşgira borîya temam *-ye*)

Ji bo kesê 3y

ketiye: ji sê beşan pêk dihê (qurmê dema borî *ket* + “î”ya *alîkar* + paşgira borîya temam *-ye*)

Ji bo kesê 1p, 2p,3p

ketine: ji sê beşan pêk dihê (qurmê dema borî *ket* + gireya kesên 1p, 2p, 3p *in* + paşgira borîya temam *e*)

Em dibînin ku Baran jî ji bilî kesê 2y û 3y wekî Tanî difikire. Lewra Tanî forma “îye”yê wekî “îye”yê qebûl kirîye û ji bo hemû cihnavan guhêrnebar e. Herwiha Baranî (ji bo kesê 3y) ji bo “î”ya ku partîsîp e jî *dengdêra alîkar* gotîye.

Taş (2013) jî çêkirina dema borîya temam bi zêdekirin “e”yê ya li dawîya forma dema borîya sade dihesibîne û li gor wî jî di formên wekî “ime”, “îye”, “ine”yê da “e”ya dawîya wan, borîya temam pêk tîne (r. 192). Altug (2013) û Ciwan (2014) jî (ji bilî kesê 2y) dîsa heman “e”yê wekî gireya dema borîya temam dihesibînin û bi nav dikin (r. 310-311; r. 174).

Di pirtûka Malmîsanijî (2015) da ku berawirdîya rêzimana kurdîya kirmanckî û ya kurmançîyê dike, ji bo dema borî ya temam, dîyar dike ku bi paşgira “îye”ê³ dihê bikaranîn (205-211). Malmîsanij jî forma “îye”yê wekî paşgirekê dihesibîne û wî bi vî awayî mînak dane.

Eger bi kurtahî mirov bibêje Baran, Tan, Taş û gelekên din, bi awayekî giştî paşgira “e”ya dawîya “-ime”, “-îye” û “-ine”yê wekî paşgira borîya temam fam kirine. Bi dîtina me, ev awayê dîtîne rast xuya nake û mimkun e şaş be. Jixwe du dîtînen sereke yê van xebatan ku bi me wekî problem xuya dikin, ev in:

a. Gelek kesan beşên wekî “ime”, “îye” û “-ine”yên dawîya lêkeran wekî yek perçe hesibandine.

b. Gelek kes fikirîne ku dema borî ya temam li ser dema borîya sade ava dibe û ji beşên wekî “-ime”, “-îye” û “-ine”yên dawîya lêkeran, tenê “e” wekî paşgira borîya temam e.

Ji bo ku em li gor xwe ya rast bibêjin û mijarê fambartir û zelaltir bikin, pêşî em bizanin ku di çêkirina borîya temam da, em ji sê tiştan sûdê werdigirin

1.1.1. Ji Qurmê Dema Borî

Dema paşgirên rader (-in) ji lêkerên dihên avêtin, qurmê dema borî dihê bidesxistin. Wekî mînak:

<u>lêker</u>	<u>qurmê dema borî</u>
ketin	ket
kelandin	keland
parastin	parast

3 M. Malmîsanijî di pirtûkê da, ne wekî “îye”yê lê wekî “îye” nivîsiye, lê ji ber ku di hemû mînakên da “îye” bi kar anîye, xuya ye bi şaşî wiha nivîsiye.

1.1.2. Ji Paşgirên Partîsîp “-i” û “-î”yê

Herçend paşgira partîsîp di kurmancîyê da “-î” ye, di kişandina lêkeran da em hem ji “-î”yê û hem ji “-i”yê sûdê werdigirin. Lê paşgira partîsîp “-i”, wekî ku Bedir Xan û Lescot (hb, r. 154) jî dibêjin tenê di kişandina lêkeran û demên hevedudanî da dihê bikaranîn ku ew jî bi avêtina “n”ya dawîya lêkeran dihê bidestxistin. Wan partîsîpên bi vî awayî wekî *participe apocope* bi nav kirine. Eger em lêkerên “ketin”, “hatin” û “parastin”ê li gor vê mentiqê bikin forma partîsîp, dê wiha bin:

lêker	forma partîsîp
ketin	ket + i
hatin	hat + i
parastin	parast + i

Ev “-i”ya partîsîp wiha xuya ye ku di eslê xwe da ji “-î”ya partîsîp dihê. Jixwe me li jor jî behs kir ku Kurdo jî dibêje dibe ku ji kurtkirina “-î”ya partîsîp hatibe. Bêguman ji bo em vêya bi awayekî teqez bibêjin xebatên diyakronîk hîn bêhtir lazim in. Lê ji ber van xalên jêrîn, em dikarin bibêjin ku ev “-i” di esilê xwe da “-î”ya partîsîp e, lê bûye “-i”:

a. Di gelek zimanên dinyayê da dema borîya temam bi alîkarîya partîsîpan çêdibe. Wekî nimûne di îngilîzî, farisî û tirkî da, dema borîya temam bi alîkarîya paşgir yan jî formên partîsîp çêdibe. Di îngilîzîyê da forma lêkeran ya sisêyan (verb 3) partîsîp in (bi paşgira “-ed” yan jî formên lêkerên bêrist yê taybet) û dema borî ya temam bi van forman çêdibe. Di farisîyê da jî piştî qurmê lêkerê, paşgira partîsîp “-e” dihê û piştî wê kopula dihê (Yousef & Torabi, 2015, r. 175). Çawa ku di kurdî da ji bo çêkirina deman ji kok (root) û qurmên (stem) lêkeran sûd dihê wergirtin û demên borî li ser qurmê dema borî ya lêkeran ava dibe, di farisîyê da jî wiha ye û dema ku paşgira rader (-n) ji lêkeran dihên avêtin, qurmê dema borî dihê bidestxistin (Ocek, 2018, r. 250).

b. Di kurdîya soranî da jî dema borî ya temam, bi alîkarîya paşgira partîsîp “-û”yê çêdibe û bikaranîna wê niha jî aktîf e. Wekî nimûne “*hatûme*” (hat + -û + me) wekî berginda “*hatime*” ya kurmancîyê ye.

c. Di devoka behdînî da, li hin herêman forma partîsîp ya bi “i”yê peyda nabe lê ji dêvla wê hîn jî “-î” dihê bikaranîn. Wekî mînak, Omer Ehmed (1999) behsa

kişandina lêkera “kirin”ê ya li gor borîya temam dike û wekî “kirîne”yê bi kar tîne (r. 41). Dîsa bikaranînen wekî “ez keftîme” ji dêvla “ez ketîme”; “ez hatîme” ji dêvla “ez hatîme”yê vê yekê destek dikin. Xebata Joyce Blauyê (1975) ku li ser devoka Amedî û Şengalê ye, tîjî ye ji formên wekî “keftîme”, “kirîne”, “hatîme” û hwd.

d. Di hin metinên kevn da em dibînin ku ji dêvla “-i”yê “-î” hatîye bikaranîn. Mesela di pirtûka Bazîdîyî (2019) da lêkera “kirin”ê, di dema borî ya temam da wekî “kirîye”, “kirîne” hatîye bikaranîn. Wekî mînak, gotîye: “... eve şolane kirîne.” (r. 206)

e. Dema ku ji bo kesê yekhejmar yê duym û sêyem kopulayên “yî” û “ye” dihên, paşgira partîsîp “î” wekî xwe dimîne û nabe “i”. Wekî mînak “tu ketîyî” û “ew ketîye”. Herçend ji ber meseleyên rastnivîsînê, gelek kes “î”ya berî “y”yê wekî “i” difikirin û wiha dinivîsin jî, di rastîya xwe da wekî ku Malmîsanîj û Baran û gelek kesên din dîyar kirîye, ew “îyî/îye” ye lê ne “iye” ye (2015, r. 205; 2018, r. 14-148). Em dikarin bibêjin ku ji ber vê meseleya qayîdeya rastnivîsînê, ku ew “-î”ya partîsîp wekî “i” hatîye nivîsîn, “-îyî” û “îye”yên ku ji partîsîp û kopulayê pêk dihên, rast nehatine analîzkirin. Ev problem, ji ber ku li dû qayîdeyên rastnivîsîna Bedir Xanî diçe, li bakurê welatî heye lê li Herêma Behdînanê tune ye. Hema bibêje di hemû pirtûkên wan yê rêzimanî da, ji bo kesê duym û sêyem yê yekhejmar formên “-îyî” û “-îye”yê hene. Tesîra vê meseleya rastnivîsînê carinan pir beloq e. Wekî mînak, di çapa transkrîpsiyona latînî ya pirtûka Sadiq Bahaeddîne Amêdîyî da (2012) bikaranînen wekî “hatîye”, “zewandîye” (r. 196) di orijînalê wê da bi awayê “hatîye”, “zewandîye”yê ne (Amêdî, 1987, r. 312).

1.1.3. Ji Grupa Duyem ya Kopulayê (bûn)

Em bînin bîra xwe ku di kurmancîyê da du grup kopula hene ku li gor kesan û dengên peyva berîya xwe, ev du grup peyda bûne:

Grupa yekem, pîştî nedengdêran û li gor kesan: im, î, e, in

1y: im (ez baş im)

2y: î (tu baş î)

3y: e (ez baş e)

1p, 2p, 3p: in (Em/hûn/ew baş in)

Grupa duyem, piştî dengêran û li gor kesan: me, yî, ye, ne

1y: me (ez mamoste **me**)

2y: yî (tu mamoste **yî**)

3y: ye (ez mamoste **ye**)

1p, 2p, 3p: ne (Em/hûn/ew mamoste **ne**)

Yanî ji bo ku em lêkerên wekî “ketin”, “hatin”, “kirin” û “xwarin”ê bikin dema borî ya tamam, divê em pêşî qurmê lêkerê yê borî bi dest bixin, piştra paşgira partîsîp lê zêde bikin û piştra jî ji gruba duyem ya kopula bînin. Lê eger em bi mînakekê vebêjin dê baştir bihê famkirin. Wekî mînak eger em jî lêkera *ketinê* bidin, divê wiha be:

Ji bo kesê 1y

ketime: ji sê beşan pêk tê: *ket + i + me*

(qurmê dema borî *ket + paşgira partîsîp -i + ji bo kesê 1y* forma kopulayê ya dudan **me**)

Ji bo kesê 2y

ketîyî: ji sê beşan pêk dihê: *ket+î+yî*

(qurmê dema borî *ket + paşgira partîsîp -î + ji bo kesê 2y* forma kopulayê ya dudan **yî**)

Ji bo kesê 3y

ketîye: ji sê beşan pêk dihê: *ket+î+ye*

(qurmê dema borî *ket + paşgira partîsîp -î + ji bo kesê 3y* forma kopulayê ya sisêyan **ye**)

Ji bo kesê 1p, 2p, 3p

ketine: ji sê beşan pêk dihê: *ket+i+ne*

(qurmê dema borî *ket + paşgira partîsîp -i + ji bo kesê 1p, 2p, 3p* forma kopulayê ya dudan **ne**)

Xulase, ji bo lêkerên wekî “hatin”, “ketin”, “xwarin” û “kelandin”ê paşgira partîsîp “-i” û “-î” dihên bikaranîn. Em dikarin bibêjin ku partîsîpa “-î”yê dema ku (ji bo kesên 2y û 3y) berî kopulayên “yî” û “ye”yê dihê parastin û nabe “-i”.

Baş e, lêker ne mîna “hatin”, “ketin”, “xwarin” û “kelandin”ê bin û qurmê wan yê borî bi dengdêrekê biqede, çawa dibin dema borî ya temam? Eger wekî mînak em lêkera “çûn”ê ku qurmê wê yê borî bi “û”yê diqede bidin, dê bi awayekî formel wiha be:

1y: Ez çûme

(qurmê dema borî **çû** + ji bo kesê 1y forma kopulayê ya dudan **me**)

2y: Tu çûyî

(qurmê dema borî **çû** + ji bo kesê 2y forma kopulayê ya dudan **yî**)

3y: Ew çûye

(qurmê dema borî **çû** + ji bo kesê 3y forma kopulayê ya dudan **ye**)

1p, 2p, 3p: Em/hûn/ew çûne.

(qurmê dema borî **çû** + ji bo kesê 1p, 2p, 3p forma kopulayê ya dudan **ne**)

Wekî di van mînakên jorîn da jî xuya dibe, paşgira partîsîp di wan da nehatîye bikaranîn. Tenê ji qurmê borî yê lêkerê û forma kopulayê ya diduyan pêk hatine. Wekî me li jor jî behs kir, di gelek pirtûkên rêzimana kurmancî da ew “e”yên dawîya kopulayên “me”, “ye” û “ne”yê wekî paşgira ku borîya temam çêdike, hatîye famkirin. Lê di esilê xwe da ew “e” ne paşgir e lê beşek ji kopulayê ye. Ji ber vê fikirîn û mentiqê, gelek kesên ku pirtûkên rêzimanê nivîsîne “yî”ya kesê duyem jî wekî “ye” sererast kirine.⁴

Di vir da yek dikare bipirse ku forma dema borîya sade (simple past tense) û ya borîya temam ya kesê 2y mîna hev in û çawa ji hev vediqetin? Eger em li jêr nîşan bidin:

dema borîya sade

Ez çûm.

Tu çûyî.

Ew çû.

Em/hûn/ew çûn.

dema borî ya temam

Ez çûme.

Tu çûyî.

Ew çûye.

Em/hûn/ew çûne.

Wekî li jor jî hatîye nîşandan hem forma dema borîya sade hem jî ya borîya temam “tu çûyî” mîna hev in. Herçend nivîsîna wan wekî hev be jî, lê guvaşa (stress) wan ne wekî hev e. Xelk dema di maneya dema borîya sade da “**çûyî**” dibêje, guvaşê

4 Bin. Baran, hb., r. 147 “Tu, çûye mala xwe.”

dixe ser kêteya “çû”yê. Lê dema di maneya dema borî ya temam da “çûyî” dibêje guvaşê dixê ser kêteya “yî”yê. Yanî bi awayekî prosodîk ji hev dihên cudakirin.

Lêkerên din ku qurmê wan yê borî bi “a”, (kola, gerîya, meşîya û hwd) yan jî “î”yê (pîrsî, nivîsî û hwd) diqedin jî her bi vî awayî ne û di wan da jî paşgira partîsîp nahê bikaranîn.

1.2. Dema Borî ya Dûr (Past Perfect Tense/Pluperfect)

Dema borî ya dûr ji bo tiştên ku di dema borî da berî tiştêkî din pêk hatine, dihê bikaranîn (Greenbaum & Geral, 2009, r. 75). Wekî mînak, dema em dibêjin, “*Ez çûm malê, lê bavê min derketibû.*” lêkera “derketibû” di forma dema borî ya dûr da ye. Lewra du bûyer li vê derê hene ku yek jê “çûna malê” ye û ya din jî “derketina bavê min” e ku “derketina bavê min” berî çûna ji malê pêk hatîye. Yanî her du jî di dema borî da pêk hatine û xelas bûne lê yek berî ya din pêk hatîye.

Di wan lêkerên da ku qurmê wan yê borî bi nedengdêrekê diqede, partîsîpa “-i”yê dihê bikaranîn. Wekî li jor jî hat qalkirin, Bedir Xan û Lescotî di xebata xwe da, ji bo dema borî ya dûr ev “i” wekî partîsîp hesibandîye (r. 154-155). Dîsa me behsa Kurdoiyî jî kiribû ku ew îhtîmalê dide ku “-î”ya partîsîp kurt bûye û bûye “-i”.

Dema borîya dûr jî wekî demên din yên borî, li ser qurmê lêkerê yê borî ava dibe. Ji bo lêkerên ku tîpa dawî ya qurmê wan yê dema borî bi nedengdêrekê diqede, em dikarin wiha formule bikin:

qurmê borî yê lêkerê + paşgira partîsîp -i + qurmê borî yê lêkera “bûn”ê + paşgirên kesî

Wekî mînak dema em “ketibûm”ê ji hev cuda bikin dê wiha be: ket + i + bû + m

ket: qurmê borî yê ketinê

i: partîsîp (ya ku tenê di kişandina lêkeran da dihê bikaranîn)

bû: qurmê borî yê lêkera “bûn”ê

(i)m: paşgira kesê 1y

Ji bo ku baştir bihê famkirin eger em lêkera “hatin”ê li gor cihnavan bikişînin, dê wiha be:

Ez hatibûm (hat+i+bû+m)

Tu hatibûyî (hat+i+bû+yî)

Ew hatibû (hat+i+bû+ Ø)

Em/hûn/ew hatibûn (hat+i+bû+ n)

Eger qurmê lêkerê yê borî bi dengdêrekê biqede wê demê partîsîp di na hê bikaranîn. Wekî mînak qurmê borî yê lêkerên wekî “çûn”, “anîn”, “kolan”, “gerîyan”, “pîrsîn”ê bi dengdêrekê diqedin. Eger lêkera “çûn”ê li gor cihnavan bikişînin dê wiha be:

Ez çûbûm (çû+ Ø +bû+m)

Tu çûbûyî (çû+ Ø +bû+yî)

Ew çûbû (çû+ Ø +bû+ Ø)

Em/hûn/ew çûbûn (çû+ Ø +bû+ n)

1. 3. Dema Dahatî ya Temam (Future Perfect Tense)

Dema dahatî ya tamam, referansa wê demê dide ku di dahatîyê da, bûyer dê pêk hatibe (Van Gelderen, 2010, r. 110). Wekî mînak, em dikarin bibêjin, “Sibê di saet heftan da ez dê hatibim.” Yanî em ji bo dema bihê, noqteyeka demê (sibê di saet heftan da) wekî referans dibêjin û em dîyar dikin ku karê “hatin”ê dê di wê noqteya referansî da pêk hatibe.

Dema dahatî ya tamam jî wekî demên din yê borî, li ser qurmê lêkerê yê borî ava dibe. Di dahatîya tamam da em partîkula dema dahatîyê, “dê”yê piştî bikerê diînin. Ji kişandina lêkerê jî em wiha dikarin formule bikin:

qurmê borî yê lêkerê + paşgira partîsîp -i + koka dema niha ya lêkera “bûn”ê -b
) + paşgirên kesî

Wekî mînak dema em “hatibim” jî hev cuda bikin dê wiha be: hat+ i + b + im

hat: qurmê borî yê ketinê

i: partîsîp (ya ku tenê di kişandina lêkeran da dihê bikaranîn)

b: koka niha yê lêkera “bûn”ê, -b

(i)m: paşgira kesê 1y

Eger em heman lêkerê li gor cihnavan bikişînin, dê wiha be:

Ez dê hatibim. (hat + i + b + im)

Tu dê hatibî. (hat + i + b + î)

Ew dê hatibe. (hat + i + b + e)

Em/hûn/ew dê hatibin. (hat + i + b + in)

Eger qurmê lêkerê yê borî bi dengdêrekê biqede wê demê partîsîp dîsa nahê bikaranîn. Wekî mînak qurmê borî yê lêkerên wekî “çûn”, “anîn”, “kolan”, “gerîyan”, “pîrsîn”ê bi dengdêrekê diqedin. Eger lêkera “çûn”ê li gor cihnavan bikişînin dê wiha be:

Ez dê çûbim (çû + Ø + b + im)

Tu dê çûbî (çû + Ø + b + î)

Ew dê çûbe (çû + Ø + b + e)

Em/hûn/ew dê çûbin (çû + Ø + b + in)

2. Bikaranîna Paşgirên Partîsîp Di Raweyên Dananî û Mercî da

Di borîya raweyên dananî û mercî da em dîsa ji paşgirên partîsîp sûdê werdigirin. Di formên mîna “ez bihatima/hatibûma” û yên mîna “ez dê bihatima/hatibûma” da em ji partîsîpa “-i”yê îstîfade dikin. Di raweyên dananî û mercî da, du formên sereke hene ku hin caran dibe ku bikaranîna yekê li herêmekê hebe û ya din tune be. Wekî ji mînakên jor jî xuya ye, formek bi pêşgira subjunktîf dest pê dike (bihatima) lê ya din bi alîkarîya qurma dema borî ya lêkera “bûn”ê (hatibûma) çêdibe.

Raweya dananî û mercî ya borî ji bo tiştên ku nehatine kirin yan pêk nehatine, dihê bikaranîn. Yanî di raweya nerealîs da (irrealis mood) ne. Gelek caran sebaba pêknehatinê jî pê ra dihê gotin. Wekî mînak dema di dahatîya borîyê (future in past) da em bibêjin: “*Min dê ji bo te gelek mesele bigotina/gotibûya* lê ez pir westiyabûm.” rewşeka pêknehatî tê da heye.

Eger em formulekirina kişandîna her du formên lêkeran bikin, dê wiha be:

Forma yekem

pêşgira subjunktîf “bi” + qurmê borî yê lêkerê + paşgira partîsîp -i + paşgirên kesî
+ paşgira subjunktîf -a

Wekî mînak dema em “bihatima” ji hev cuda bikin dê wiha be: bi + hat+ i +m + a

bi: pêşgira subjunktîf “bi”

hat: qurmê borî yê hatinê

i: partîsîp (ya ku tenê di kişandina lêkeran da dihê bikaranîn)

(i)m: paşgira kesê 1y

-a : paşgira subjunktîf

Eger em heman lêkerê li gor cihnavan bikişînin, dê wiha be:

Ez dê bihatima

Tu dê bihatîya

Ew dê bihata

Em/hûn/ew dê bihatina

Herçend formên van mînakan yên bi awayê “bihatama”, “bihatayî”, “bihatana” bêhtir berbelav in û bi piranî bi van awayan dihên bikaranîn jî, ji ber ku bêhtir rêzimanî ne, em (ji bo rêzimaneka formel) formên “bihatima”, “bihatîya”, “bihatina”yê tercîh bikin dê rasttir be.

Forma duyem

Di vê formê da “bi”ya ku pêşgira subjunktîf e nahê bikaranîn û ji dêvla koka dema niha ya “bûn”ê, qurma borî dihê bikaranîn. Eger em formule bikin dê wiha be:

qurmê borî yê lêkerê + paşgira partîsîp -i + qurmê dema borî yê “bûn”ê + paşgirên kesî + paşgira subjunktîf -a

Wekî mînak dema em “hatibûma” ji hev cuda bikin dê wiha be: hat+ i +bû + (i)m + a

hat: qurmê borî yê hatinê

i: partîsîp (ya ku tenê di kişandina lêkeran da dihê bikaranîn)

bû: qurmê dema borî yê “bûn”ê

(i)m: paşgira kesê 1y

-a : paşgira subjunktîf

Eger em heman lêkerê li gor cihnavan bikişînin, dê wiha be:

Ez dê hatibûma	(hat + i + bû + (i)m + -a)
Tu dê hatibûya	(hat + i + bû + Ø + -a)
Ew dê hatibûya	(hat + i + bû + Ø + -a)
Em/hûn/ew dê hatibûna	(hat + i + bû + (i)n + -a)

Li Herêma Behdînanê formeka din jî heye ku bi stratejîyeka din çêdibe û paşgirên partîsîp tê da nahên bikaranîn. Herwiha jî dêvla partîkula “dê”yê “da” û jî dêvla forma borî ya lêkerê, forma dema niha dihên bikaranîn. Wekî mînak jî dêvla “min dê bigota” yan jî “min dê gotibûya” forma “Ez da bêjim” dihê bikaranîn.

Encam

Paşgirên partîsîp yên “-i” û “-î”yê di çêkirina dema borî ya temam, borî-ya dûr, dahatîya borîyê û borîya raweyên dananî û mercî da fonksiyonel in. Bi taybetî di wan lêkerên da ku qurmê wan yê borî bi nedengdêrekê diqedin, dihên bikaranîn û di yên din da ku bi dengdêrekî diqedin, nahên bikaranîn. Eger li gor van raweyên navborî em çend encamên sereke bibêjin, dê wiha be:

a. Di dema borî ya temam (hatime, ketime û hwd) da, li gor cihnavên kesî, hem paşgira partîsîp“-i” hem jî “-î”yê dihê bikaranîn. Li gor kesan, di formên wekî “-ime”, “-îyî”, “-îye” û “-ine”yê da, “me”, “yî”, “ye” û “ne” di esilê xwe da kopula ne ku wekî paşgirên kesî dihên bikaranîn û “-i” û “-î”yên serê wan jî paşgirên partîsîp in. Di vê derê da em dibînin ku di kesê 2y û 3y da partîsîpa “î”yê ku berî dengê “y”yê dihê, wekî xwe maye û hatîye parastin, lê di kesê 1y, 1p, 2p, 3p da ew “-î” bûye “î”.

b. Di dema borî ya dûr (hatibûm, ketibûm û hwd) û dema dahatîya temam (dê hatibim, dê ketibim û hwd) da, jî ber ku berî dengê nedengdêr hatîye, tenê paşgira partîsîp “-i” dihê bikaranîn.

c. Di raweyên dananî û mercî da (bihatima, biketima û hwd) da jî tenê paşgira partîsîp ya “-i”yê dihê bikaranîn ku piştî wê paşgirên kesî û piştî wan jî paşgira subjunktîf “-a” dihê. Herçend formên wekî *biketama*, *biketana* jî formên wekî *biketima*, *biketina* berbelavtir in jî, yê jî bo rêzimana formel rasttir û hêsantir formên wekî “*biketima*” û “*biketina*”yê ne. Ji dêvla vê formê, formeka duyem (hatibûma, ketibûma) ya berbelav jî heye ku bi stratejîyeka din çêdibe û di wê da jî tenê paşgira partîsîp “-i” dihê bikaranîn.

Çavkanî

- Amêdî, S. B. (1987). *Rêzmana kurdî, kirmancî ya jorî û jêrî hevberkirî* (ç. 1). Bexdad: Daru'ş-Şuûni's-Seqafîyye el-Amme.
- (2012). *Rêzimana kurdî, kurmanciya ya jorî û jêrî ya hevberkirî, hevberkirina kurmancî – soranî*. (latînîzekirin: M. X. Sadinî). İstanbul: Dîwan.
- Baran, B. (2018). *Rêzimana kurmancî*. İstanbul: Weşanên Wardozê.
- Bazîdî, M. M. (2019). *Rêzimana Mela Mehmûdê Bazîdîyî, Tûhfetu 'l-Xîlan Fî Zîmanê Kurdan, nirxandin, metin, faksîmîle*. (amad. M. Bilbil, M. Oztirk). İstanbul: Weqfa Mezopotamyayê.
- Bedir Han, C. A. & Lescot, R. (2004). *Kürtçe gramer (kurmanci lehçesi)* (ç. 2.). (werg. Paris Kürt Enstitüsü). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Bedir Khan, E. D. & Lescot, R. (1970). *Grammaire kurde (dialecte kurmandji)*. Paris: Librairie D'amérique et D'orient.
- Blau, J. (1975). *Le Kurde de amadiye et de djabal sindjar, analyse linguistique, textes folkloriques, glossaires*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Ciwan, M. (2014). *Türkçe açıklamalı kürtçe dilbilgisi/rêzimana kurdî bi şîrovekirina tirkî*. Diyarbakır: Zekisan Matbaa.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed.)* Oxford: Blackwell Publishing.
- Greenbaum, S. & Gera, N. (2009). *An introduction to English grammar (3rd ed.)*. UK: Routledge.
- Kurdo, Q. (1990). *Gramera zmanê kurdi, kurmanci-sorani*, Bromma/Stockholm: Weşanên Roja Nû.
- (2013). *Rêzimana kurdî, kurmacî û soranî*. (werg. Z. Ergün). İstanbul: Nûbihar.
- Ocek, N. (2018). *Rêzimana farisî-kurdî, (destûra zebanê farisî-kurdî)*. Ankara: Weşanên Sîtavê.
- Omer Ehmed, B. (1999). *Têns le dayalêktî jorîy zimanê kurdî da (govara Badînî)*. (Teza masterê). Zanîngeha Selhedîn, Hewlêr.

- Tan, S. (2015). *Rêzimana kurmançî* (çapa nûkirî). İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Taş, Ç. (2013). *Waneyên rêziman û rastnivîsa kurmançî, di bîst waneyan de bingeha rêzimana kurmançî hîn bibin* (ç. 2.). İstanbul: Dîwan.
- Thackston, W. M. (2006). *Kurmanji kurdish: a reference grammar with selected readings*. (kopîya çapnebûyî).
- Van Gelderen, E. (2010). *An introduction to the grammar of English (revised edition)*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Yousef, S. & Torabi, H. (2015). *Intermediate persian, a grammar and workbook*. USA: Routledge.